

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 930.253(497.4):344.3(436)"18"

Prejeto: 29. 10. 2021

»V imenu Njegovega Veličanstva cesarja avstrijskega ...« Vojaško kazensko sodstvo in zakonodaja v habsburški monarhiji v drugi polovici dolgega 19. stoletja

JERNEJ KOMAC

mag. zgodovine, svetovalec, arhivist

Arhiv Republike Slovenije, Sektor za informacije in dokumentacijo

Zvezdarska ul. 1, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: jernej.komac@gov.si

Izvleček

Članek obravnava pregled vojaške kazenske zakonodaje v habsburški monarhiji od njenih začetkov do zadnje večje spremembe tik pred prvo svetovno vojno ter pregled vojaških sodišč in arhivskega gradiva v Arhivu Republike Slovenije. Avtor se najprej posveti pregledu literature omenjene teme, ki so jo obravnavali drugi zgodovinarji, sledi pregled zakonodaje in njenih sprememb, zatem avtor obravnava vojaška sodišča na vseh treh stopnjah. V zaključnem delu članka avtor deskriptivno predstavi arhivsko gradivo glede na prevzemne sezname iz sedemdesetih let 20. stoletja. Članek se sklone za možnostmi za nadaljnje raziskovanje.

Abstract

»IN THE NAME OF HIS MAJESTY, THE AUSTRIAN EMPEROR...«
MILITARY CRIMINAL JUSTICE AND LEGISLATION IN THE HABSBURG
MONARCHY IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

The article presents a review of military criminal legislation in the Habsburg Monarchy from its beginnings to the last bigger change before the First World War, an overview of military courts and archival records kept by the Archives of the Republic of Slovenia. The author focuses on the review of already published research by other historians and continues with a review of legislation and its changes. Further, the author discusses military courts on all three instances. In the final part of the article, the author descriptively presents archival records according to acquisition lists from the 1970s and concludes with presenting options for further research.

Ključne besede:

vojaška kazenska zakonodaja, vojaška sodišča, avstro-ogrška vojska, vojaško kazensko sodstvo, vojaški kazenski postopek, arhivsko gradivo vojaških sodišč

Key-words:

military criminal legislation, military courts, Austro-Hungarian army, military criminal justice, military criminal procedure, archival records of military courts

Uvod

Kratek pregled tematike vojaškega sodstva v času habsburške monarhije pokaže, da se v slovenskem zgodovinopisju o tem, bolj kot ne, ni pisalo. Morebiti zato, ker naj bi bili viri le delno uporabni¹ ali gre za arhaično zgodovinopisno temo, ki jo je kontaminiral čas nacizma in povojnih vojaških procesov.² Morebiti le ni bilo zanimanja za raziskovanje tega področja. Slednjemu bi lahko pritrdili, čeprav je arhivskega gradiva avstro-ogrskih vojaških sodišč kar nekaj,³ vendar je tudi res, da je arhivsko gradivo v vseh teh letih ostalo neurejeno in nepopisano. Prav tako je tudi tematika vojaškega sodstva in zakonodaje habsburškega obdobja ozko raziskovalno področje. Nekaj prispevkov je v slovenskem zgodovinopisju le nastalo. Gorazd Stariha se je v predhodni številki *Arhivov* posvetil zakonodaji, ki zadeva služenje vojske v času Marije Terezije, in je nekaj poglavij namenil tudi kazenskim zadevam;⁴ medtem ko sta se Ana Cergol Paradiž in Irena Selišnik v zborniku o beguncih, vojnih ujetnikih in ženskah na italijanski fronti med prvo svetovno vojno posvetili vprašanju vojaških sodišč s perspektive spola.⁵

Zanimanje za vojaško sodstvo in vojna sodišča je nekoliko večje pri naših severnih kolegih v Avstriji. Že v sedemdesetih letih 20. stoletja, še preden je bil del arhivskega gradiva vojaških sodišč predan Jugoslaviji, se je Livius Fodor posvetil sodnim spisom v Arhivu vojaških sodišč (Militärgerichtsarchiv⁶), ki ga hranijo v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju.⁷ Več zanimanja za to tematiko je od devetdesetih let 20. stoletja naprej, ko se je večje število zgodovinarjev posvetilo različnim vojaškim sodiščem ali sodnim spisom. Pomemben prispevek k raziskovanju vojaškega sodstva je pridal Martin Moll.⁸ Vendar se slovenski raziskovalci tu srečamo s težavo, ki jo predstavlja dostopnost do tuje literature. Temeljna dela o vojaškem sodstvu v slovenskih knjižnicah niso hranjena, vendar jih večino, če ne celo vse, hrani Avstrijska nacionalna knjižnica na Dunaju. Na žalost nobeno od del še ni digitalizirano, v kratkem obdobju, ko sem sestavljal članek, nisem uporabil medknjižnične izposoje teh del iz Avstrije, kar predstavlja določen manko v obravnavi teme. Kljub temu mi je s pomočjo brskanja po spletu uspelo najti kakšen digitaliziran članek, knjigo ali diplomsko delo,⁹ ki omogočajo osnovno predstavitev vojaškega kazenskega sodstva in zakonodaje.

S pomočjo dostopne literature in nekaterih zakonskih virov bom skušal narediti osnovni pregled vojaške kazenske zakonodaje in vojaških sodišč. V članku se ne bom spuščal v posebne zakonske podrobnosti ali v razlago zakonskih členov, niti v podrobno sestavo in delovanje sodišč. Za kaj takega bi bila po-

¹ Stergar: »Vojski prijazen in zaželen garnizon«, str. 5.

² Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 324.

³ Arhiv Republike Slovenije hrani pet fondov avstro-ogrskih vojaških sodišč, skupaj ok. 15 tm arhivskega gradiva. Gradivo je bilo v arhiv prevzeto že v letih 1976 in 1978 iz Avstrijskega državnega arhiva na Dunaju. Gl. historiat fonda SI AS 1149, Domobrnsko sodišče v Ljubljani: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=25533> (dostop: 14. 10. 2021).

⁴ Stariha: Pregled zakonodaje.

⁵ Cergol Paradiž, Selišnik: Military courts from a gender perspective.

⁶ Fond arhiva vojaških sodišč je trenutno za arhivske uporabnike nedostopen oziroma je dostopen z omejitvami, medtem ko je za uporabo potrebno predhodno posvetovanje s skrbnikom fonda. AT-OeStA/KA MGA Militärgerichtsarchiv (MGA): <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4808> (dostop: 31. 10. 2021).

⁷ Fodor: Die Österreichischen Militärgerichtsakten.

⁸ Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich. Moll: Österreichische Militärgerichtsbarkeit. Moll: Laien im österreichischen Militärstrafverfahren. Gl. tudi seznam literature v: Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 183–186.

⁹ Npr. Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*. Moll: Österreichische Militärgerichtsbarkeit. Schager, Kadečka: *Militärstrafverfahren im Felde*. Zahvaljujem se tudi Therese Garstnauer, ki mi je nesebično priskočila na pomoč z digitalizacijo članka Liviusa Fodorja.

trebna obsežnejša raziskava virov in literature. V zaključnem delu članka bom predstavil še krajši pregled arhivskega gradiva, ki ga v petih fondih vojaških sodišč hrani Arhiv Republike Slovenije (dalje Arhiv RS).

Preko vojaške kazenske zakonodaje

Kazensko zakonodajno področje v habsburški monarhiji je v drugi polovici 19. stoletja, tako kot danes, temeljilo na materialnem in procesnem pravu. Tako kot na civilno-pravnem področju, po katerem se je vojaško kazensko pravo zgledovalo, sta bila za vojaško kazensko zakonodajo pomembna dva pravna akta. Kazensko materialno pravo, ki ureja kazniva dejanja in njihovo kaznovanje, je temeljilo na vojaškem kazenskem zakoniku (Militärstrafgesetz); medtem ko je kazensko procesno pravo, ki ureja pravila ugotavljanja kaznivega dejanja in določanja kazenske sankcije, temeljilo na vojaškem zakonu o kazenskem postopku (Militärstrafprozessordnung).¹⁰ Zaradi tega se bom v tem poglavju najprej posvetil kazenskemu zakoniku, zatem še zakonu o kazenskem postopku. Prvi je bil namreč pravna podlaga za pripravo in sprejem drugega.

Izvore vojaškega kazenskega zakonika habsburške monarhije lahko iščemo v 16. stoletju, ko so bile v vojskovanje uvedene najemniške vojske. Prav ta nova oblika vojaških enot, ki jih ni več povezoval enoten zemljiški gospod, ampak so jih sestavljali plačani vojaki, je potrebovala enotno podlago oziroma neke vrste kodeks vojaških dolžnosti in pravic (Artikelbrief in Kriegsartikel¹¹), s katerimi je bil seznanjen vsak vojak ob zaprisegi. Sprva ta kodeks ni vseboval kazenskih členov, kar se je v roku slabih dveh desetletij spremenilo. Tako lahko vsaj od leta 1527 v kodeksu kralja Ferdinanda I. (1503–1564) najdemo kazenska določila, ki so do konca 17. stoletja, ko je bil izdan vojni zakon cesarja Leopolda I. (1640–1705), vsebovala že zločine in prestopke, ki jih najdemo v poznejšem vojaškem kazenskem zakoniku.¹²

Predvsem v drugi polovici 18. stoletja je v okviru terezijanskih reform državna oblast sprejela tudi nova vojaška pravila. Do tedaj veljavni Leopoldov vojni zakon je leta 1768 zamenjal Pravilnik za cesarsko pehoto (Reglement für die kaiserliche Infanterie), ki je vseboval tudi vojni zakon. Korak naprej je predstavljal terezijanski kazenski zakonik, ki je oblikoval tudi vojaško kazensko zakonodajo. Po njegovem vzoru je leta 1798 nastal tudi vojni zakon za avstrijsko vojsko. Nove spremembe in razširitev pravilnika iz leta 1768 so prinesle napoleonske vojne. Leta 1808 je bil pripravljen nov vojni zakon, ki je ostal v veljavi celo prvo polovico 19. stoletja.¹³

Premik v kodifikaciji kazenskega zakonika se je začel v letu 1837. Osnutek zakonika, ki ga je vodstvo vojaškega apelacijskega sveta leta 1842 pod vodstvom Ignaca Franca Bergmayerja (1784–1853) predstavilo cesarju Ferdinandu I. Avstrijskemu (1793–1875), ni dobil potrditve. Šele po revolucionarnem letu 1848 in po menjavi cesarja je leta 1850 prišlo do ponovne revizije osnutka. Cesar Franc Jožef I. (1830–1916) je po petih letih priprav 15. januarja 1855 sankcioniral prvi vojaški kazenski zakonik. S tem je iz veljave stopil do tedaj veljavni

¹⁰ Forod: Die Österreichischen Militärgerichtsakten, str. 26. Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 19.

¹¹ V slovenskem zgodovinopisju mi ni uspelo zaslediti prevoda za »Artikelbrief«, zato uporabljam opisni izraz kodeks vojaških dolžnosti in pravic. Zahvaljujem se dr. Andreju Naredu za pomoč pri reševanju »Artikelbrief« vprašanja. Prevod izraza »Kriegsartikel« povzemam po slovarju Andreja Komela, ki ga prevaja kot »vojna postava« oziroma vojni zakon. Gl.: Komel: *Bojna služba*, str. XII.

¹² Forod: Die Österreichischen Militärgerichtsakten, str. 26–27.

¹³ Prav tam, str. 27.

vojni kodeks iz leta 1808.¹⁴ Tako kot so se vojni kodeksi pred tem naslonili na terezijanski kazenski zakonik, se je vojaški kazenski zakonik ravnal po civilnem kazenskem zakoniku, ki je bil sprejet leta 1852.¹⁵

Novi vojaški kazenski zakonik, ki je v veljavo stopil 1. julija 1855,¹⁶ je predstavljal novost v vojaški zakonodaji tedanjih držav, saj je šlo za celovito pravno delo, ki obravnava vsesplošne predpise ter tako vojaška kot splošna kazniva dejanja. Pomembno je poudariti, da se je kazenski zakonik uskladil z državno ustavo po načelu »nullum crimen sine lege«, kar pomeni, da kaznivo dejanje ne obstaja, če ni uzakonjeno, česar so se vojaški pravniki strogo držali.¹⁷

Vojaškemu kazenskemu zakoniku so bile v osnovi podrejene vojaške osebe, vendar so bile splošnim kaznivim dejanjem lahko podvržene tudi civilne osebe.¹⁸ Podvrženost civilnih oseb vojaškemu sodstvu se je izkazala za slabo prakso predvsem med prvo svetovno vojno, kar bom predstavil v nadaljevanju, ko se je s cesarskim ukazom še razširila pristojnost vojaških sodišč, ki naj bi disciplinirale nepokorne civiliste.¹⁹

Če pogledamo osnovno sestavo 799 členov kazenskega zakonika, vidimo, da je sestavljen iz petih delov, ki so razdeljeni na več poglavij. Osnovni deli kazenskega zakonika z obsegom posameznih zakonskih členov so naslednji:

- Splošna določila o zločinih in prestopkih ter njihovem kaznovanju (§§ 1–141);
- Zločini in prestopki vojaških oseb in njihovo kaznovanje (§§ 142–303);
- Zločini proti državnim vojaškim silam in njihovo kaznovanje (§§ 304–331);
- Drugi zločini in njihovo kaznovanje (§§ 332–525);
- Splošni prestopki in njihovo kaznovanje (§§ 526–799).²⁰

Kazenski zakonik so od sprejetja do konca habsburške monarhije spremenile in dopolnile še številne novele, leta 1867 sta bili zakonsko odpravljene smrtna kazen in kazen s priklenitvijo na verigo, ki sta v vojaških krogih začeli veljati za zastareli. Predvsem obdobje prve svetovne vojne je poskrbelo za vrsto zakonskih dopolnil, ki naj bi veljala le za čas vojne.²¹

Kot že omenjeno, je kazenski zakonik urejal samo materialno kazensko pravo, medtem ko je bil za procesno kazensko pravo potreben še dodaten zakon. Že v cesarskem patentu kazenskega zakonika je v XII. členu zapisano, da bo »kazenski postopek pred vojaškimi sodišči urejen s posebnim zakonom. Do takrat ostane v veljavi uveden postopek pred temi sodišči.«²² Vendar sprejetje zakona o vojaškem kazenskem postopku ni potekalo tako hitro.

Neke osnove kazenskega postopka so bile vključene že v kodeksih vojaških dolžnosti in pravic (Artikelbrief), medtem ko sistematično kazenski postopek ni bil urejen še 25 let po sprejetju kazenskega zakonika. Težave so se hitro pokazale s sprejetjem splošne vojaške obveze leta 1868 in z usklajevanjem vojaškega sodstva po nagodbi z Ogrsko. Sicer je bil že z naslednjim letom sprejet zakon o delokrogu vojaških sodišč, medtem ko se je zakon o kazenskem postop-

¹⁴ Forod: Die Österreichischen Militärgerichtsakten, str. 27–28. Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 20. *Militärstrafgesetz über Verbrechen und Vergehen*, Artikel I, str. 2.

¹⁵ Forod: Die Österreichischen Militärgerichtsakten, str. 28.

¹⁶ *Militärstrafgesetz über Verbrechen und Vergehen*, str. 1.

¹⁷ Prav tam, Artikel V, str. 3. Forod: Die Österreichischen Militärgerichtsakten, str. 28.

¹⁸ *Militärstrafgesetz über Verbrechen und Vergehen*, Artikel III–IV, str. 2.

¹⁹ Moll: Österreichische Militärgerichtsbarkeit, str. 301–303. Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 333–334.

²⁰ *Militärstrafgesetz über Verbrechen und Vergehen*, str. III–VII.

²¹ Forod: Die Österreichischen Militärgerichtsakten, str. 28. Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 327.

²² *Militärstrafgesetz über Verbrechen und Vergehen*, Artikel XII, str. 4.

ku zavlekel.²³ Tako je šele 17. marca 1881 bil uzakonjen prvi vojaški kazenski postopek. A prvi zakon o vojaškem kazenskem postopku je v odločilnih pravnih krogih naletel na ostre kritike, saj postopki niso več ustrezali modernemu pravosodju. Tako so kazenski postopki lahko potekali v tajnosti ali kar v odsotnosti obtoženca. Kritike vojaških pravnikov na sprejeti kazenski postopek kažejo predvsem na visoko poklicno etiko in zavedanje odgovornosti.²⁴

V letu 1886 so vojaški in civilni pravniki začeli z reformo vojaškega kazenskega postopka, ki se je izkazala za prav tako dolgotrajno. V sedmih letih so sestavili osnutek zakona, ki je nato moral v dodatno predelavo, kar je pomenilo nov časovni zamik več let. Po 26 letih od začetka reformiranja je cesar 5. julija 1912 sprejel zakon o vojaškem kazenskem postopku in tri dni kasneje je bil objavljen v uradnem listu. Zaradi svoje obsežnosti in kompleksnosti je zakon stopil v veljavo šele v roku dveh let, 1. julija 1914, tik pred začetkom prve svetovne vojne.²⁵ Za lažjo uvedbo zakona je vojaški pravnik, polkovnik avditor Albin Schager (1877–1941) sestavil obsežna navodila, ki so izšla leta 1913.²⁶

Dolgotrajna priprava novega zakona o vojaškem kazenskem postopku je bila predvsem posledica tega, da je bilo po reformi avstrijskega in ogrskega dela cesarstva treba uskladiti njuno zakonodajo ter prav tako vojsko in deželni brambi²⁷ (avstrijsko in ogrsko).²⁸ To je botrovalo temu, da je bil vojaški kazenski postopek uveden posebej za skupno vojsko in posebej za deželno brambo.²⁹ Če pogledamo oba zakona, se pokaže, da je njuna sestava enaka, razlike so le v posameznih pristojnostih vojaškega sodstva nad pripadniki skupne vojske ali nad pripadniki domobranstva in orožništva, kar je zavedeno v 10. členu:

»Vojaško kazensko sodstvo se deli v kazensko sodstvo skupne vojske in vojne mornarice (vojno kazensko sodstvo) in v kazensko sodstvo deželne brambe (deželnobrambovsko kazensko sodstvo).

To poglavje obravnava samo obseg vojnega kazenskega sodstva. Obseg deželnobrambovskega kazenskega sodstva se določa v vojaškem kazenskem pravnem redu za deželno brambo.«³⁰

Celoten zakon je razdeljen na kar 28 poglavij, ki obravnavajo široko paleto določil od splošnih zadev do ureditve in sestave vojaških sodišč ter vodenja postopkov v vojni. Kot pravi Martin Moll, se pri vojaškem kazenskem procesu jasno kaže navezava na civilno-pravno ureditev. Tako so bila vsa vojaška sodišča podrejena samo zakonu, medtem ko so se sodbe razglašale v imenu cesarja, ki je imel tudi edini pravico do neuvedbe oziroma umika kazenskega postopka.³¹

Uveljavitev novega zakona o kazenskem postopku bi verjetno v mirnodobnem času potekala povsem brez težav, vendar je v resnici zakon stopil v veljavo ravno v obdobju atentata v Sarajevu in posledičnega vojnega stanja do konca

²³ Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 327. Wandruszka, Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie: 1848-1918*, zv. 5, str. 539–541.

²⁴ Forod: Die Österreichischen Militärgerichtsakten, str. 29–30.

²⁵ Forod: Die Österreichischen Militärgerichtsakten, str. 30. Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 328. Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 20.

²⁶ Einführung in die neue Militärstrafprozeßordnung: <http://data.onb.ac.at/rec/AC09601034> (dostop: 27. 10. 2021).

²⁷ Deželno brambo oziroma domobranstvo sestavljajo teritorialne vojaške enote avstrijske (k. k. Landwehr) in ogrske (k. u. Honvéd) polovice monarhije, ki poleg skupne vojske (Gemeinsame Armee) in mornarice (k. u. k. Kriegsmarine) sestavljajo vojaške sile Avstro-Ogrske.

²⁸ Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 327.

²⁹ Prim. Zakon o vojaškem kazenskem pravnem redu za skupno vojno moč. V: *Državni zakonik LV*, št. 130/1912; Zakon o vojaškem kazenskem pravnem redu za deželno brambo. V: *Državni zakonik LV*, št. 131/1912.

³⁰ Zakon o vojaškem kazenskem pravnem redu za skupno vojno moč. V: *Državni zakonik LV*, št. 130/1912, 10. člen, str. 442.

³¹ Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 328. Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 20.

to polkovni častni poveljnik (Regimentsinhaber) ali polkovni poveljnik (Regimentskommandant) po pooblastilu prvega. Prvostopenjska vojaška sodišča so bila pri polkovnih in korpusnih poveljstvih po državi, cesarski gardi, vojaški akademiji v Dunajskem Novem mestu in v vojaških invalidnicah. Drugo in tretjo stopnjo je predstavljal Vrhovni vojaški sodni senat (Oberster Militärjustizsenat) pri Dvornem vojnem svetu (Hofkriegsrat), kar je v praksi pomenilo, da je pritožbo o postopku apelacijskega sodišča presodilo kasacijsko sodišče v enaki sestavi.³⁷

Problematiko vojaškega apelacijskega sodišča je državni vrh začel reševati sredi 18. stoletja, ko je leta 1781 grof Wenzel von Sinzendorf (1671–1742) predlagal ustanovitev, medtem ko je cesar leta 1786 realiziral ustanovitev vojaškega apelacijskega sodišča za obmejno območje. Šele z letom 1802 je cesar Franc II. (1768–1835) potrdil ustanovitev Splošnega vojaškega apelacijskega sodišča (Allgemeine Militärappellationsgericht). Reorganizacija in preimenovanje sodišča sta sledila po napoleonskih vojnah leta 1815, ko je nastalo Vojaško apelacijsko sodišče (Militärappellationsgericht).³⁸

Tako kot pri zakonodajnih spremembah je leto 1848 tudi na področju vojaških sodišč prineslo nekatere spremembe. Z ukinitvijo Dvornega vojnega sveta in ustanovitvijo vojnega ministrstva je bilo treba reorganizirati tretjestopenjsko sodišče. Vojno ministrstvo je z razdelitvijo upravne in sodne oblasti ustanovilo neodvisno Vrhovno vojaško sodišče (Oberster Militärgerichtshof).³⁹ Že leta 1857 je bila ta neodvisnost izgubljena, ko so ga v okviru organiziranja vojske preimenovali v vrhovni sodni senat in priključili k vrhovnemu vojaškemu poveljstvu (Armeeoberkommando).⁴⁰

Tabela 1: Pregled vojaških sodišč do leta 1868

Pristojno vojaško sodišče	
1. stopnja	polkovno sodišče korpusno sodišče sodišče cesarske garde sodišče vojaške akademije sodišče vojaške invalidnice ↓
2. stopnja	do leta 1803 Dvorni vojni svet (Hofkriegsrat) 1803–1815 Splošno vojaško apelacijsko sodišče (Allgemeine Militärappellationsgericht) od 1815 Vojaško apelacijsko sodišče (Militärappellationsgericht) ↓
3. stopnja	do 1848 Dvorni vojni svet (Hofkriegsrat) 1848–1857 Vrhovno vojaško sodišče (Oberster Militärgerichtshof) od 1857 Vrhovni sodni senat (Oberster Justizsenat)

³⁷ Forod: Die Österreichischen Militärgerichtsakten, str. 31. Moll: Laien im österreichischen Militärstrafverfahren, str. 76.

³⁸ Forod: Die Österreichischen Militärgerichtsakten, str. 32–33.

³⁹ Prav tam, str. 33. Wandruszka, Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918*, zv. 5, str. 274.

⁴⁰ Moll: Laien im österreichischen Militärstrafverfahren, str. 77. Moll: Österreichische Militärgerichtsbarkeit, str. 326.

Več sprememb v vojaški organizaciji je nastopilo po letu 1868 z reformiranjem avstrijskega in ogrskega dela monarhije ter z uvedbo splošne vojaške obveze.⁴¹ To velja tudi za vojaška sodišča. Najprej je bila spremenjena pristojnost sodstva pri polkovnih sodiščih, ki so jo od 3. julija 1868 izvajali samo polkovni poveljniki. A že v roku šestih mesecev je prišlo do ukinitve polkovnih sodišč. Namesto teh so bila na prvi stopnji uvedena brigadna sodišča (skupno 51), katerih delokrog je bil določen z zakonom 20. maja 1869. Poleg teh so bila pri vojaških in generalnih poveljstvih uvedena garnizijska sodišča.⁴²

Tabela 2: Vojaška sodišča 1868–1880

Pristojno vojaško sodišče	
1. stopnja	brigadno sodišče (Brigadegericht) garnizijsko sodišče (Garnisonsgericht) ↓
2. stopnja	Vojaško apelacijsko sodišče (Militärappellationsgericht) ↓
3. stopnja	Vrhovni sodni senat (Oberster Justizsenat)

Brigadna sodišča se niso izkazala za uspešna, zato je leta 1879 (ali 1880) sledila reorganizacija teh v garnizijska sodišča. S sprejemom zakona o vojaškem kazenskem procesu leta 1881 je sledila celostna reorganizacija vojaških sodišč na vseh treh stopnjah. Na prvi stopnji so ostala garnizijska sodišča, dodana so bila še mornariško sodišče v Pulju, akademsko sodišče (Akademiegericht) pri vojaški akademiji in tri vrste mobilnih vojaških sodišč. Na drugi stopnji je bilo apelacijsko vojaško sodišče preimenovano v Višje vojaško sodišče (Militärbergericht), medtem ko je bil na tretji stopnji Vrhovni sodni senat ponovno preimenovan v Vrhovno vojaško sodišče (Oberste Militärgerichtshof). Obe sodišči sta tudi pridobili svojo neodvisnost.⁴³ Takšna organiziranost vojaških sodišč je trajala vse do uveljavitve novega zakona o vojaškem kazenskem postopku leta 1914.

Reorganizacija vojaških sodišč v osemdesetih letih je prinesla še novo vejo sodišč. Po nagodbi z Ogrsko leta 1867 je v naslednjih letih prišlo do uskladitve in ureditve vojaških enot Avstro-Ogrske. Poleg skupne vojske, ki je pokrivala celotno državo, je bila za vsako polovico organizirana še deželna bramba oziroma domobranstvo (k. k. Landwehr in k. u. Honvéd), ki je delovala v okviru ministrstev za deželno brambo in javno varnost.⁴⁴ Zaradi takšne organiziranosti vojaških sil so bila na prvi stopnji ustanovljena domobrantska okrožna sodišča (Landwehrdistriktsgericht), na sedežu poveljstva domobrantskega okrožja (Landwehrdistriktskommando), po zgledu garnizijskih sodišč, le da so jih sestavljali pripadniki domobranstva. Na drugi stopnji je bilo za ogrsko polovico ustanovljeno domobrantsko višje sodišče (Landwehrobergericht; v avstrijski polovici je to nalogo prevzelo Višje vojaško sodišče), medtem ko je tretjo sto-

⁴¹ Stergar: *Slovenci in vojska*, str. 13–25. Wandruszka, Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918*, zv. 5, str. 543.

⁴² Forod: *Die Österreichischen Militärgerichtsakten*, str. 33. Moll: *Militärgerichtsbarkeit in Österreich*, str. 327.

⁴³ Forod: *Die Österreichischen Militärgerichtsakten*, str. 33–34. Moll: *Militärgerichtsbarkeit in Österreich*, str. 327.

⁴⁴ Več o organizaciji deželne brambe gl.: Wandruszka, Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918*, zv. 5, str. 417–430; 634–644.

pnjo od leta 1884 izvajalo Vrhovno vojaško sodišče kot Vrhovno domobransko sodišče (Oberster Landwehrgerichtshof).⁴⁵

Tabela 3: Vojaška sodišča po reformiranju leta 1881

Pristojno vojaško sodišče		
	stabilna sodišča	mobilna sodišča
1. stopnja	garnizijsko sodišče (Garnisonsgericht) mornarsko sodišče (Marinegericht) akademsko sodišče (Akademiegericht) gardno sodišče (Gardegericht)	sodišče na bojišču (Gericht bei der Armee im Felde) zastavno sodišče (Flaggengericht) ladijsko sodišče (Schiffsgericht)
2. stopnja	↓ Višje vojaško sodišče (Militärobergericht)	
3. stopnja	↓ Vrhovno vojaško sodišče (Oberste Militärgerichtshof)	

Domobranska okrožna sodišča so imela pristojnost še nad enotami črno-vojniki (Landsturm⁴⁶) in orožništva, ki so prav tako spadale v okvir prej omenjenih ministrstev. V primeru vojne so se domobranska sodišča prav tako organizirala v mobilna sodišča kot domobranska sodišča na bojišču.⁴⁷ Tu je treba opozoriti, da je organiziranost ogrskih domobranskih sodišč ostala enaka tudi po letu 1912, ko je bil za avstrijsko domobranstvo sprejet nov zakon o vojaškem kazenskem procesu za deželno brambo.⁴⁸

Zadnja sprememba vojaških sodišč je sledila, ko je leta 1912 cesar Franc Jožef I. sprejel nov zakon o vojaškem kazenskem postopku. V slednjem so bila temeljito reorganizirana vojaška sodišča na vseh treh stopnjah. Vojaško sodstvo je imelo skoraj dve leti časa, da vpelje sprejete spremembe. Zaradi množice različnih vojaških sodišč in strmenja k uskladitvi s civilno zakonodajo so od 1. julija 1914, ko je zakon stopil v veljavo, bila razpuščena garnizijska sodišča, akademski sodišči, gardna sodišča, mornarsko sodišče, Višje vojaško sodišče in Vrhovno vojaško sodišče. Slednje je bilo organizirano v novi obliki, medtem ko je obdržalo isto ime. Z novim zakonom je imelo pravico odločanja o ničnosti sodnega postopka in odločati o pritožbah proti sodbam drugostopenjskih sodišč.⁴⁹ Iz določil novega zakona o vojaškem kazenskem postopku za deželno brambo je razvidno, da je bilo Domobransko vrhovno sodišče ustanovljeno kot samostojno sodišče s svojo sestavo iz vrst deželne brambe.⁵⁰

⁴⁵ Forod: Die Österreichischen Militärgerichtsakten, str. 34–35. Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 328. Wandruszka, Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918*, zv. 5, str. 549.

⁴⁶ Črnovojniške vojaške enote so sestavljene iz starejših moških do 42. leta, ki niso več vojni obvezniki, ter častnikov v pokoju do 60. leta. Gl. Wandruszka, Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918*, zv. 5, str. 422–423.

⁴⁷ Forod: Die Österreichischen Militärgerichtsakten, str. 34. Wandruszka, Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918*, zv. 5, str. 417–418.

⁴⁸ Wandruszka, Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918*, zv. 5, str. 681–682. Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 26–27.

⁴⁹ Forod: Die Österreichischen Militärgerichtsakten, str. 35. Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 328. Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 22.

⁵⁰ Zakon o vojaškem kazenskem pravdnem redu za deželno brambo. V: *Državni zakonik LV*, št. 131/1912, 62. člen, str. 540.

Organizacija vojaških sodišč na prvi in drugi stopnji je bila poenostavljena in poenotena za skupno vojsko in deželno brambo, določena je bila v 19. členu obeh zakonov.⁵¹ Prvo stopnjo so od leta 1914 predstavljala brigadna sodišča (Brigadegerichte), domobranska brigadna sodišča (Landwehrbrigadegerichte) in sodišča mornariškega korpusa (Matrosenkorpsgerichte). Na drugi stopnji so za posamezne vrste vojske odločala divizijska sodišča (Divisionsgerichte), domobranska divizijska sodišča (Landwehrdivisionsgerichte) in admiralska sodišča (Admiralsgerichte). Pri tem je treba upoštevati, da brigadna in divizijska sodišča niso bila nujno pri vsakem brigadnem ali divizijskem poveljstvu vojske, temveč poimenovanje teh sodišč izraža njihovo pravosodno stopnjo. Kraji z več brigadnimi in divizijskimi poveljstvi so lahko imeli le eno brigadno in eno divizijsko poveljstvo.⁵²

Tabela 4: Pregled vojaških sodišč skupne vojske in avstrijskega domobranstva

Pristojno vojaško sodišče	
1. stopnja	brigadno sodišče (Brigadegericht)
	sodišče mornariškega korpusa (Matrosenkorpsgericht)
	domobransko brigadno sodišče (Landwehrbrigadegericht)
↓	
2. stopnja	divizijsko sodišče (Divisionsgericht)
	admiralsko sodišče (Admiralsgericht)
	domobransko divizijsko sodišče (Landwehrdivisionsgericht)
↓	
3. stopnja	Vrhovno vojaško sodišče (Oberste Militärgerichtshof)
	Domobransko vrhovno sodišče (Oberste Landwehrgerichtshof)

Nekaj besed je treba nameniti še delokrogu vojaških sodišč na vseh treh stopnjah in njihovi sestavi, kot je veljala po zakonu iz leta 1912. Glede na to, da sta bila delokrog in sestava vojaških sodišč skupne vojske in deželne brambe enaka, bo zato govora o brigadnih in divizijskih sodiščih kot predstavnikih vseh treh oblik vojaških sodišč na prvi in drugi stopnji. Isto velja za vrhovno sodišče. Podrobneje so zadeve opisane v zakonih o vojaškem kazenskem postopku.

Brigadna sodišča kot prvostopenjska vojaška sodišča na sedežih brigadnih poveljstev so vodila postopke in odločala v vseh primerih prestopkov, za katere je bila zagrožena največ šestmesečna kazen z možnostjo odvzema čina. Poleg tega je pri brigadnih sodiščih potekal preiskovalni postopek za zadeve, ki so jih potem odločala divizijska sodišča. Brigadna sodišča so imela pristojnost le nad vojaki in podčastniki. Brigadno sodišče so sestavljali trije sodniki (dva navadna častnika in en častnik s pravno izobrazbo), od katerih je sodni postopek vodil častnik jurist. Sodišču je predsedoval poveljnik brigade.⁵³

⁵¹ Gl. op. cit. 29.

⁵² Forod: Die Österreichischen Militärgerichtsakten, str. 35–36.

⁵³ Forod: Die Österreichischen Militärgerichtsakten, str. 36. Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 24.

Divizijska sodišča kot prvostopenjska in drugostopenjska vojaška sodišča na sedežih divizijskih poveljstev so na prvi stopnji vodila postopke in odločala za vse zločine in za tiste prestopke, ki niso bili v delokrogu brigadnih sodišč. To je pomenilo tiste prestopke, ki so jih zagrešili častniki, in prestopke, za katere je bila zagrožena več kot šestmesečna zaporna kazen ali denarna kazen. Kot drugostopenjska vojaška sodišča so divizijska sodišča odločala o pritožbah na vodenje postopka in rzsodbe brigadnih sodišč. Divizijsko sodišče je sestavljalo pet sodnikov (štirje navadni častniki in en častnik s pravno izobrazbo), od katerih je sodni postopek vodil častnik jurist. Pri divizijskih sodiščih je delovalo več častnikov juristov oziroma vojaških odvetnikov (*Militäranwälte*), medtem ko je bil za vodenje pristojen po činu in položaju najvišji. Sodišču je predsedoval poveljnik divizije ali teritorialni poveljnik (*Territorialkommandant*).⁵⁴

Vrhovno vojaško sodišče kot drugostopenjsko in tretjestopenjsko vojaško sodišče s sedežem na Dunaju je, kot smo že omenili, odločalo o pritožbah zoper vodenje postopka in rzsodbe divizijskih sodišč. Prav tako je lahko odločilo o ničnosti sodnega postopka. Proti odločbam Vrhovnega vojaškega sodišča ni bilo več možnosti pritožbe. Vrhovno vojaško sodišče je odločalo v senatu sedmih sodnikov (štirje častniki juristi in trije navadni častniki), delovalo je pet senatov. Tako kot pri drugih njižestopenjskih sodiščih je razpravo senata vodil častnik jurist. Vrhovno vojaško sodišče je imelo predsednika in podpredsednika, ki sta imela čin generala.⁵⁵

Omeniti je treba, da se pojavljajo tudi drugačna poimenovanja razsojajočih sodišč na vseh stopnjah, kot so: vojno sodišče (*Kriegsgericht*), vojno sodišče na bojišču (*Feldkriegsgericht*), pritožbeno sodišče (*Berufungsgericht*), senat, vojno zastavno sodišče (*Flaggenkriegsgericht*), naglo sodišče (*Standgericht*).⁵⁶

Ker so sodišča sodbe izrekala v cesarjevemu imenu, je bil cesar tudi tisti, ki je sodišča sklical ali razpustil. V primerih brigadnih in divizijskih sodišč je cesar z ukazom sklical ali razpustil sodišče, medtem ko je pri Vrhovnem vojaškem sodišču cesar imel pravico do imenovanja predsednika in podpredsednika sodišča ter posameznih članov senata.⁵⁷

Vojaška sodišča imajo posebno sestavo sodnikov. V primerjavi s civilnimi sodišči, kjer morajo biti sodniki izučeni pravniki, predstavljajo večino v vojaškem sodnem sistemu sodniki laiki. Vojaški sodniki si z obtoženci lahko delijo pripadnost isti enoti ali isti čin, kar je povzročalo določeno subjektivnost pri odločanju. Sodniki laiki so tako imeli možnost, da vsaj na nižjih dveh stopnjah preglasujejo sodnika s pravniško izobrazbo. Le na tretji stopnji je v senatu odločalo več sodnikov pravnikov kot laikov. Vojaški kazenski postopek iz leta 1912 je poskrbel predvsem za to, da so vojaški pravniki vodili preiskovalne in sodne postopke.⁵⁸ Praksa dodelitve vojaških pravnikov k posameznim vojaškim sodiščem se je začela že v sklopu reorganizacije vojaškega sodstva po letu 1868, v roku desetih let je bil cilj dosežen in od leta 1879 je bil vsakemu vojaškemu sodišču dodeljen častnik jurist.⁵⁹ Čeprav ta ukrep ni ravno vplival na odločanje sodnikov laikov, so se s tem vsaj skušali približati temu, da bi se vojaško sodstvo izvajalo po zakonskih predpisih.

⁵⁴ Forod: *Die Österreichischen Militärgerichtsakten*, str. 36–37. Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 25–26.

⁵⁵ Forod: *Die Österreichischen Militärgerichtsakten*, str. 37–38. Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 30–31. Moll: *Militärgerichtsbarkeit in Österreich*, str. 328. Wandruszka, Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918*, zv. 5, str. 557.

⁵⁶ Forod: *Die Österreichischen Militärgerichtsakten*, str. 38.

⁵⁷ Zakon o vojaškem kazenskem pravdnem redu za skupno vojno moč. V: *Državni zakonik LV*, št. 130/1912, 50., 54., 62. in 66. člen, str. 448–450.

⁵⁸ Moll: *Laien im österreichischen Militärstrafverfahren*, str. 75–81 passim.

⁵⁹ Moll: *Militärgerichtsbarkeit in Österreich*, str. 327. Wandruszka, Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918*, zv. 5, str. 547.

bo), od katerih je sodni postopek vodil izšolani pravnik.⁶⁴ Sodišče je moralo v primeru ugotovitve krivde ali nekrivde sodbo izreči enoglasno, drugače je bil vpeljan redni kazenski postopek na divizijskem sodišču.⁶⁵

Nagla sodišča so zaradi pristojnosti nad civilnimi osebami in kaznovanjem s smrtjo pristala na slabem glasu med prvo svetovno vojno. Njihov glavni namen discipliniranja civilnega prebivalstva se je izkazal kot kontraproduktiven in ni postal »meč režima,« kot ga imenuje Martin Moll.⁶⁶ Po smrti cesarja Franca Jožefa I. leta 1916, ko je prestol prevzel cesar Karl I. (1887–1922), je prišlo do obnovitve parlamentarnega življenja v avstrijski polovici monarhije.⁶⁷ Poslanci avstrijskega parlamenta so z vrsto interpelacij opozorili na napake vojaškega sodstva, zato je bila ustanovljena tudi preiskovalna komisija, ki je potrdila njihove pritožbe in vojaško sodstvo ocenila kot zelo slabo. Sredi leta 1917 so bili odpravljeni vsi postopki proti civilnim osebam pred naglimi sodišči.⁶⁸ Nagla sodišča so izvajala svoje discipliniranje še naprej nad vojaštvom. Eden izmed takih kazenskih procesov je spomladi 1918 potekal proti voditeljem upora pohodnega bataljona 17. pehotnega polka kranjskih Janezov v Judenburgu. Čeprav ga Lojze Ude opisuje kot upor slovanskega vojaštva proti nemškemu gospostvu,⁶⁹ gre prej za upor vojne naveličanih mož, ki jih niti vojaško sodstvo z naglimi sodišči ni uspelo več disciplinirati.⁷⁰

V arhivsko gradivo

Arhivsko gradivo vojaških sodišč habsburške monarhije je danes v večji meri hranjeno v Vojnem arhivu v okviru Avstrijskega državnega arhiva na Dunaju. Arhivsko gradivo je kot skupina fondov urejeno po abecednem redu glede na sedež vojaškega sodišča. Večina gradiva je iz časa prve svetovne vojne, medtem ko skupno obsega okrog 12.500 škatel.⁷¹ Arhiv vojaških sodišč je nastal v času prve svetovne vojne, ko je Vrhovno vojaško poveljstvo z ukazom št. 59.376 z dne 30. junija 1915 odločilo, da morajo vojaška sodišča vse zaključene kazenske zadeve poslati na Divizijsko sodišče Dunaj oziroma na Domobransko divizijsko sodišče Dunaj. Prostori teh dveh vojaških sodišč kmalu niso več zadostovali številu spisov, ki so med dolgo trajajočo vojno prihajali v hrambo, zato je vojno ministrstvo dne 3. februarja 1917 z odlokom vzpostavilo Arhiv sodišč na bojišču (Feldgerichtsarchiv), ki naj bi hranil vse zadeve sodišč na bojišču. Leta 1920, ko so bila razpuščena vojaška sodišča, so vse zaključene zadeve predali arhivu, ki je bil preimenovan v Arhiv vojaških sodišč (Militärgerichtsarchiv) in vključen v Vojni arhiv (Kriegsarchiv). Celoten arhiv je tedaj obsegal okoli 20.000 fasciklov, vendar se je po dogovorih med državami in predaji arhivskega gradiva državam naslednicam v naslednjih letih zmanjšal. Večja količina arhivskega gradiva je bila uničena med drugo svetovno vojno, ko je bil arhiv zaradi vojne dislociran v

⁶⁴ Moll: Laien im österreichischen Militärstrafverfahren, str. 81. Brezina tu navaja, da prisotnost častnika jurista ni potrebna, medtem ko je zakonski člen nejasno napisan, a je v osnovi mogoče razumeti, da mora biti prisoten pravnik, vendar ni treba, da je častniškega čina. Prim.: Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 28; Zakon o vojaškem kazenskem pravnem redu za skupno vojno moč. V: *Državni zakonik LV*, št. 130/1912, 439. člen, str. 521.

⁶⁵ Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 332.

⁶⁶ Prav tam, str. 333.

⁶⁷ Več o tem gl.: Cvirn: *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma*, str. 300–314. Rauchensteiner: *Der erste Weltkrieg*, str. 734–738.

⁶⁸ Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 28. Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 333–334.

⁶⁹ Ude: *Upori slovenskega vojaštva*, str. 199.

⁷⁰ Več gl.: Svoltjšak, Antoličič: *Leta strahote*, str. 216–233.

⁷¹ AT-OeStA/KA MGA Militärgerichtsarchiv (MGA): <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4808> (dostop: 31. 10. 2021).

Retzu, leta 1948 se je na Dunaj vrnilo okoli 15.000 fasciklov.⁷² V sedemdesetih letih 20. stoletja je sledila tudi predaja arhivskega gradiva Jugoslaviji, kjer je bilo razdeljeno po državnih arhivih. Arhivsko gradivo vojaških sodišč je v slovenski državni arhiv prispelo v dveh predajah leta 1976 in leta 1978.⁷³

Pri pregledu arhivskega gradiva vojaških sodišč se ne bom spuščal v globino, ker so fondi še neurejeni in nepopisani, zato njihova podrobnejša vsebinska in problemska analiza še ni mogoča brez dodatne raziskave. Poglavje zato v osnovi služi kot sumarni pregled arhivskega gradiva vojaških sodišč. Najprej bom naredil pregled vojaških sodišč prve stopnje. Pod signaturo SI AS 1149 hrani Arhiv RS arhivsko gradivo Domobranskega sodišča v Ljubljani za obdobje 1886–1915. Arhivsko gradivo je bilo vrnjeno iz Republike Avstrije v dveh predajah in obsega 37 škatel oziroma 5 tm.⁷⁴ V prevzemnem seznamu⁷⁵ obeh predaj je naslednje arhivsko gradivo (kronološko razvrščeno):

- vojni ukazi l. 1886;
- kazenski spisi 1906, Reg. 1–170 (manjkajo št. 8, 26, 36, 39); TB 1–6;
- kazenski spisi 1907, Reg. 22–50; popis zadev 1907;
- kazenski spisi 1908, Reg. 1–8; 148–159 (manjkajo št. 2, 9–147, 153); popis zadev 1908;
- kazenski spisi 1909, Reg. 1–181 (manjkajo št. 17–60, 64, 84, 96–113, 115, 117);
- kazenski spisi 1910, Reg. 278–320 (manjkajo št. 1–277, 285–298);
- kazenski spisi 1911, D. 1–125 (manjkajo št. 26–75); U. 11–75 (manjkajo št. 23, 26–59);
- kazenski spisi 1912, D. 51–75 (manjka št. 70); U. 31–40;
- kazenski spisi 1913, D. 26–163 (manjkajo št. 35, 37, 51–100, 106, 108, 110, 126–150); U. 15–76 (manjkajo št. 26–60, 65, 68);
- kazenski spisi 1914, A 320, 379, 380, 386, 529, 580, 686, 687, 949, 950, 975, 1252;
- kazenski spisi 1915, A 12, 23, 24, 38.

Drugo prvostopenjsko vojaško sodišče ima signaturo SI AS 1150. Arhivsko gradivo pripada Garnizijskemu sodišču v Mariboru oziroma od leta 1914 Brigadnemu sodišču v Mariboru in je bilo vrnjeno iz Republike Avstrije leta 1976. Obseg arhivskega gradiva je 62 škatel oziroma 7 tm.⁷⁶ Prevzemni seznam navaja naslednje gradivo:

- kazenski spis 1856;
- kazenski spis 1875;
- kazenski spisi 1876, 1–3;
- kazenski spisi 1877, 1–6;
- kazenska spisa 1878, 1–2;
- kazenska spisa 1879, 1–2;
- kazenski spisi 1880, 1–4;
- kazenski spisi 1884, 1–14;
- kazenski spisi 1885, 1–23 (manjkajo št. 2, 3, 5–8, 10–12, 14, 19–22);
- kazenski spisi 1886, 1–37 (manjkajo št. 2–6, 9, 11, 12, 14–19, 22–28, 31, 32, 34–36);
- kazenski spisi 1887, 1–7;

⁷² Forod: Die Österreichischen Militärgerichtsakten, str. 23–25.

⁷³ Gl. op. cit. 3.

⁷⁴ SI AS 1149, Domobranksko sodišče v Ljubljani: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=25533> (dostop: 31. 10. 2021).

⁷⁵ Gre za seznam tehničnih enot arhivskega gradiva, ki je nastal ob predaji iz Republike Avstrije. Prevzemni seznam je sestavljen v nemškem in srbohrvaškem jeziku.

⁷⁶ SI AS 1150, Brigadno sodišče v Mariboru: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=25536> (dostop: 31. 10. 2021).

- ⊙ kazenski spisi 1888, 1-7;
- ⊙ kazenski spisi 1899, Reg. 44-83 (manjkajo št. 44, 49, 50, 56, 57, 59, 60, 72-74, 79, 81);
- ⊙ kazenski spisi 1900, Reg. 3-98 (manjkajo št. 11, 24, 30, 31, 39-41, 43, 54, 57, 59-61, 72, 73);
- ⊙ kazenski spisi 1901, Reg. 1-90 (manjkajo št. 2, 3, 5-7, 12, 13, 18, 30, 36, 52, 53, 72, 73, 81, 82);
- ⊙ kazenski spisi 1902, Reg. 1-98 (manjkajo št. 3, 9-11, 15, 18, 32, 40, 57, 63, 73, 81-83, 91-93);
- ⊙ kazenski spisi 1903, Reg. 75-138 (manjkajo št. 91-108, 114, 119, 120, 122, 123, 127, 129, 130, 133, 134, 137);
- ⊙ kazenski spisi 1905, Reg. 25-33 (manjkajo št. 27, 29, 31, 32);
- ⊙ kazenski spisi 1906, Reg. 17-90 (manjkajo št. 51-70);
- ⊙ kazenski spisi 1907, Reg. 1-70 (manjkajo št. 2, 10, 11, 24, 25, 30-47, 49, 53, 54);
- ⊙ kazenski spisi 1908, Reg. 1-127 (manjkajo št. 2, 7, 8, 24, 37, 38, 58, 83, 86-107, 112);
- ⊙ kazenski spisi 1909, Reg. 1-109 (manjkajo št. 50-75, 84, 90-98, 101, 104);
- ⊙ kazenski spisi 1910, Reg. 26-85 (manjkajo št. 27, 34, 37-78);
- ⊙ kazenski spisi 1911, Reg. 10-90 (manjkata št. 64, 65);
- ⊙ kazenski spisi 1912, Reg. 1-119 (manjkajo št. 40, 85, 86, 91-104);
- ⊙ kazenski spisi 1913, Reg. 2-153 (manjkajo št. 13--73, 81-136, 146);
- ⊙ kazenski spisi 1914, Reg. 17-82 (manjkajo št. 28-55, 78).

Preostali trije fondi v Arhivu RS predstavljajo tri drugostopenjska vojaška sodišča. Pod signaturo SI AS 1146 se hrani arhivsko gradivo Domobranskega divizijskega sodišča v Ljubljani za leto 1914. Obseg arhivskega gradiva je pet škatel oziroma 0,5 tm.⁷⁷ Ohranjeni so spisi z oznako A, ki so pripadali vojaškemu tožilcu (Militäranwalt). Arhivsko gradivo je bilo vrnjeno iz Republike Avstrije leta 1978. Prezemni seznam navaja naslednje spise:

- ⊙ kazenski spisi 1914, A 301-400 (manjkajo št. 312, 315, 317-322, 327, 330, 332, 334, 344, 347, 356, 362, 371, 376, 379, 380, 383, 385-387, 393, 398);

Jahr 1913 *Schochricht* *a-11*
 Militär-Landwehr- Gericht Zuname *Ajdnik*

STRAFKARTE.

1. Vor- und Zuname *Franz Ajdnik*
 2. Ort, Land, Tag, Monat, Jahr der Geburt *Oberlantsch, Teut., 4. 10. 1888*
 3. Zuständigkeitsgemeinde, Bezirk und Land *Staukardwin - Verwaltung Teut.*
 (im Falle diese unbekannt ist, Aufenthaltsort bei der Stellung, Bezirk, Land)

4. Glaubensbekenntnis *r. k.*
 5. Familienstand: a) ledig *ja* b) verheiratet *!* c) verwitwet *!* d) gerichtlich geschieden oder getrennt *!*
 6. a) Zivilberuf (Erwerbs- oder Naherwerb) und Stellung im Berufe (Arbeits- oder Dienstverhältnis) *Lehrer*
 6. b) Letzte militärische Dienststellung (Truppenkörper, Charge) *O. P. 115 Kptl.*
 11. Urteil erster Instanz (Gegenstand dieser Karte) Gericht *Maribor*
 Datum und Zahl *30. 12. 1913 392*
 (Im Falle das Urteil vom Militäröberrichte oder Obersten Militärgerichtshofe geschöpft wurde, Daten dieses Urteils)

12. Strafbare Handlung (Handlungen), nach Benennung, Gesetzstellen und besonderen Merkmalen:
Verbrechen der Untertunigkeit der Dienstpflicht im Allgemeinen durch Unterlassen der Dienstpflicht
 13. Rechtskräftig zuerkannte Strafe *zwei Monate Gefängnis*
 14. Neben der Hauptstrafe zuerkannte Nebenstrafe *!*
 15. Letzter Aufenthaltsort, Bezirk und Land *Maribor Feistritz*
 16. Rufname (Spitzname, sofern ein solcher bekannt ist) *!*
 17. Name der Eltern (sofern bekannt) *Josef in Franziska Ajdnik*
 Zu 5 sind die Fragen in der betreffenden Zeile mit „ja“ zu beantworten.

Milit.-Form. 671. (Für Militärgerichte). — K. k. Hof- und Staatsdruckerei, D. V., in Wien. (St.)

Primer kazenskega lista Franca Ajdnika iz 5. dragonskega polka, ki je po sodbi mariborskega brigadnega sodišča za dezertacijo prejel 4 tedne ječe.
 Vir: SI AS 1150, t. e. 60, spis 26 - E. No. 294, kazenski list.

⁷⁷ SI AS 1146, Domobranksko divizijsko sodišče v Ljubljani: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=25524> (dostop: 31. 10. 2021).

- kazenski spisi 1914, A 501–900 (manjkajo št. 503, 504, 506, 508, 512, 514, 518, 519, 524, 527, 529, 536, 539, 541, 543, 547, 554, 559, 560, 562, 563, 567, 568, 571, 573, 578–581, 585–588, 590, 592, 599, 602, 609, 612, 617, 641, 652, 684, 686, 687, 691, 692, 698);
- kazenski spisi 1914, A 801–999 (manjkajo št. 838, 839, 855, 861, 862, 871, 874, 889, 902, 904, 921, 938, 944, 949, 950, 952, 957, 975, 981–987);
- kazenski spisi 1914, A 1201–1311 (manjkajo št. 1215, 1218, 1224, 1228, 1239, 1252, 1270, 1275, 1287, 1289, 1292, 1302, 1309).

Drugi fond drugostopenjskega vojaškega sodišča ima signaturo SI AS 1147. V fondu se hrani gradivo Domobranskega divizijskega sodišča v Trstu, izpostave v Ljubljani. Arhivsko gradivo obsega 13 škatel oziroma 1,5 tm.⁷⁸ Tako kot gradivo prej omenjenega fonda je v slovenski državni arhiv prispelo ob predaji leta 1978. V prevzemnem seznamu je zavedeno naslednje gradivo:

- kazenski spisi 1914, Dst. 1–50 (manjkajo št. 3, 8, 13, 18, 20, 30, 32, 35, 43);
- kazenski spisi 1914, Dst. 201–400 (manjkajo št. 215, 218, 236–238, 240, 248, 253, 258, 263, 264, 267, 271–330, 333, 337, 343, 350, 359, 363, 370, 391, 395);
- kazenski spisi 1915, G 1117–1187 (manjkajo št. 1119, 1121, 1126, 1127, 1134, 1139, 1140, 1151, 1156, 1158, 1161, 1163–1165, 1167–1169, 1178, 1179, 1181);
- kazenski spisi 1915, A 6–360 (manjkajo št. 12, 23, 24, 38, 62, 91–93);
- kazenski spisi 1915, Dst. 5–250 (manjkajo št. 6–25, 29, 38, 40, 41, 43, 46, 51–125, 127, 137, 138, 142, 143, 147, 151–172, 182, 184, 185, 188, 189, 191, 193, 200, 202, 204, 205, 210, 211, 213, 215–219, 225, 227, 233, 235, 237, 242, 243).

Zadnji od drugostopenjskih vojaških fondov ima signaturo SI AS 1148. Arhivsko gradivo je del že omenjenega Domobranskega divizijskega sodišča v Gradcu, izpostave v Mariboru. Ohranjena je manjša količina arhivskega gradiva v obsegu pet škatel oziroma 0,5 tm. Iz Republike Avstrije je bilo vrnjeno leta 1978 kot arhivsko gradivo ostalih dveh drugostopenjskih sodišč.⁷⁹ V prevzemnem seznamu so zavedeni naslednji spisi:

- kazenski spis 1900, Reg. 80;
- kazenska spisa 1908, Reg. 24, 38;
- kazenski spis 1909, Reg. 84;
- kazenski spis 1911, Reg. 65;
- kazenska spisa 1912, Reg. 85, 86;
- kazenski spis 1913, Reg. 153;
- kazenski spisi 1914, Reg. 78; Dst. 1–64 (manjkajo št. 7, 9, 34–47);
- kazenski spisi 1914, A 1–83 (manjkajo št. 16, 29, 34, 36, 74, 81);
- kazenski spisi 1915, A 1–10 (manjkata št. 5, 9).

Iz ohranjenega arhivskega gradiva vseh vojaških sodišč je razvidno, da številni kazenski spisi po posameznih letih manjkajo. Povsem verjetno je, da so bili posamezni manjkajoči spisi predani v reševanje drugim vojaškim sodiščem, medtem ko za manjkajoče sklope spisov z veliko verjetnostjo lahko rečemo, da so bili izgubljeni oziroma uničeni. Oznake spisov nam kažejo, da gre pri novejših spisih za tri različne hranitelje spisov: oznaka »Dst.« pomeni spis, ki je bil v obravnavi na divizijskem sodišču, oznaka »G« pomeni, da je bil spis del gradi-

⁷⁸ SI AS 1147, Domobransko divizijsko sodišče v Trstu, izpostava v Ljubljani: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=25527> (dostop: 31. 10. 2021).

⁷⁹ SI AS 1148, Domobransko divizijsko sodišče v Gradcu, izpostava v Mariboru: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=25530> (dostop: 31. 10. 2021).

va častnika jurista (Gerichtsoffizier), medtem ko oznaka »A« pomeni, da gre za gradivo vojaškega tožilca (Militäranwalt).⁸⁰

Prav tako se pri pregledu seznama arhivskega gradiva fonda SI AS 1146 postavlja vprašanje, ali sploh lahko govorimo o gradivu Domobranskega divizijskega sodišča v Ljubljani, če imajo vsi ohranjeni kazenski spisi oznako A. Tudi prvi pogled v arhivsko gradivo pokaže, da imajo vsi spisi žig vojaškega tožilca v Ljubljani, zato bo treba v prihodnosti fond pregledati, vsebino raziskati in po možnosti spremeniti ime fonda ter ustvarjalca arhivskega gradiva. Obstaja večja možnost, da je v Ljubljani delovala le izpostava tržaškega domobranskega divizijskega sodišča, katere gradivo je v fondu SI AS 1148.

Pregled ohranjenega arhivskega gradiva kaže tudi na to, da ni povsem jasno, katera vojaška sodišča so na tem ozemlju delovala redno, katera občasno. Povsem verjetno je, da je to območje pokrivalo katero drugo vojaško sodišče. Martin Moll namreč v enem od člankov navaja, da je bilo Domobransko divizijsko sodišče v Gradcu pristojno tudi za območje Kranjske in Koroške,⁸¹ kar je razvidno tudi iz ohranjenega gradiva fondov SI AS 1147 in SI AS 1148. Vprašanje prav tako ostaja, kje se nahaja arhivsko gradivo vojaških sodišč iz starejšega obdobja in iz obdobja prve svetovne vojne. Del gradiva vojaškega sodišča v Mariboru za leto 1913 je zagotovo ostal v dunajskem Vojnem arhivu.⁸² Je bilo ostalo uničeno v prevratnem obdobju po letu 1918 ali se hrani med arhivskim gradivom katerega drugega vojaškega sodišča v drugem arhivu? Vprašanje, na katerega morda ne bo hitrega odgovora.

Zaključek

Vojaško kazensko sodstvo je, kot smo lahko videli, produkt zakonskih procesov, ki so se začeli v zgodnjem novem veku ter se v 18. in 19. stoletju izpilili do podrobnosti. Vojaška kazenska zakonodaja se je v zadnjem obdobju habsburške monarhije zgledovala po civilni kazenski zakonodaji, čeprav so jo od te ločevale nekatere posebnosti. Prav tako so se tudi vojaška sodišča skozi 19. stoletje večkrat preuredila in na koncu pridobila podobno hierarhično strukturo kot civilna sodišča. V primerjavi s civilnimi so vojaška sodišča poznala določene izjeme, ki so nastopile ob izrednih dogodkih.

Pregled vojaškega kazenskega sodstva, zakonodaje in na koncu še arhivskega gradiva vojaških sodišč iz časa habsburške monarhije je v primerjavi s stanjem raziskav v slovenskem zgodovinopisju pokazal, da je precej vprašanj še neodgovorjenih in ostaja veliko možnosti za nadaljnje raziskave. Kako se lotiti posameznega vprašanja, bo stvar vsakega raziskovalca. Vsekakor bi si zakonodaja zaslužila še podrobnejšo analizo, kako se je spreminjala skozi čas, kateri elementi so ostali, kaj je vplivalo na spremembe ipd. Tudi vojaških sodišč sem se v članku le površinsko dotaknil. Neodgovorjena so še vprašanja o delovnem procesu sodišč, njihovih obravnavah, prilagajanju novim normativom idr. In ne nazadnje tudi arhivsko gradivo ponuja številne zgodovinopisne pristope za njegovo obdelavo. V Arhivu RS hranjeno gradivo bi lahko odgovorilo na nekatera vprašanja o disciplini in političnih nazorih vojakov (in mogoče tudi civilistov) v prvih dveh letih prve svetovne vojne. Možnosti je veliko.

⁸⁰ Več o oznakah glej v opisu klasifikacije Arhiva vojaških sodišč: AT-OeStA/KA MGA Militärgerichtsarchiv (MGA): <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4808> (dostop: 31. 10. 2021).

⁸¹ Moll: Österreichische Militärgerichtsbarkeit, str. 316.

⁸² Gl. AT-OeStA/KA MGA GS M Marburg: <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?id=4625532> (dostop: 31. 10. 2021).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Republike Slovenije

- SI AS 1146, Domobransko divizijsko sodišče v Ljubljani: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=25524> (dostop: 31. 10. 2021).
- SI AS 1147, Domobransko divizijsko sodišče v Trstu, izpostava v Ljubljani: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=25527> (dostop: 31. 10. 2021).
- SI AS 1148, Domobransko divizijsko sodišče v Gradcu, izpostava v Mariboru: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=25530> (dostop: 31. 10. 2021).
- SI AS 1149, Domobransko sodišče v Ljubljani: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=25533> (dostop: 14. 10. 2021).
- SI AS 1150, Brigadno sodišče v Mariboru: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=25536> (dostop: 31. 10. 2021).

Avstrijski državni arhiv

- AT-OeStA/KA MGA Militärgerichtsarchiv (MGA): <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4808> (dostop: 31. 10. 2021).
- AT-OeStA/KA MGA GS M Marburg: <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?id=4625532> (dostop: 31. 10. 2021).

LITERATURA

Antoličič, Gregor: *Maribor in poveljstvo jugozahodne fronte med prvo svetovno vojno* (doktorska disertacija). Maribor: Univerza v Mariboru, 2018.

Brezina, Gregor: *Österreichische Militärgerichtsakten des Obersten Militärgerichtshof im Ersten Weltkrieg* (Diplomarbeit). Wien: Univeristät Wien, 2012.

Cergol Paradiž, Ana; Selišnik, Irena: Military courts from a gender perspective. V: *I disarmati = The disarmed: profunghi, prigionieri e donne del fronte italo-austriaco = refugees, prisoners and women of the Austro-Italian front* (ur. Étienne Boisserie, Marco Mondini). [Rovereto]: Museo Storico Italiano della Guerra, 2020, str. 97–122.

Cvirn, Janez: *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji: Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2006.

Fodor, Livius: Die Österreichischen Militärgerichtsakten. V: *Scrinium: Zeitschrift des Verbandes österreichischer Archivare* (ur. Rainer Egger), zv. 7. Wien: Verband österreichischer Archivare, 1972, str. 23–43.

Komel, Andrej: *Bojna služba, raztreseno vojevanje, nova puška in slovensko-nemški in nemško-slovenski slovarček*. Celovec: Družba sv. Mohora, 1873.

Moll, Martin: Laien im österreichischen Militärstrafverfahren. V: *Laien in der Gerichtsbarkeit: Geschichte und aktuelle Perspektiven* (ur. Gerhard Kohl, Ilse Reiter-Zatloukal). Wien: verlag Österreich, 2019, str. 75–90.

Moll, Martin: Militärgerichtsbarkeit in Österreich (circa 1850–1945). V: *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs* 6 (2016), št. 2, str. 324–344.

Moll, Martin: Österreichische Militärgerichtsbarkeit im Ersten Weltkrieg – »Schwert des Regimes«?: Überlegungen am Beispiel des Landwehrdivisionsgerichtes Graz im Jahre 1914. V: *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs*. Graz: Steiermärkischen Landesarchiv, 2001, str. 301–355.

Rauchensteiner, Manfred: *Der erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2013.

Roth, Joseph: *Radetzkyjeva koračnica*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1982.

Schager, Albin; Kadečka, Ludwig: *Militärstrafverfahren im Felde*. Wien: Hof- und Statsdruckerei, 1916.

Stariha, Gorazd: Pregled zakonodaje glede služenja vojske za časa Marije Terezije in Jožefa II. V: *Arhivi* 44 (2021), št. 1, str. 15–50.

Stergar, Rok: *Slovinci in vojska, 1867–1914: slovenski odnos do vojaških vprašanj od uvedbe dualizma do začetka 1. svetovne vojne*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2004.

Stergar, Rok: »Vojski prijazen in zaželen garnizon«: ljubljanski častniki med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev, 1999.

Svoljšak, Petra; Antoličič, Gregor: *Leta strahote: Slovenci in prva svetovna vojna*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2018.

Ude, Lojze: Upori slovenskega vojaštva v avstro-ogrski armadi. V: *Zgodovinski časopis* XXII (1968), št. 3–4, str. 185–205.

Wandruszka, Adam; Urbanitsch, Peter (ur.): *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918*, zv. 5. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1987.

ZAKONODAJA

Einführung in die neue Militärstrafprozeßordnung: <http://data.onb.ac.at/rec/AC09601034> (dostop: 27. 10. 2021).

Militärstrafgesetz über Verbrechen und Vergehen vom 15. Jänner 1855 für das Kaiserthum Österreich. Wien: Hof- und Staatsdruckerei, 1855.

Ukaz, s katerim se postavljajo pod vojaško kazensko sodno oblast osebe, ki so se zakrivile kaznivih dejanj proti vojskini moči države. V: *Državni zakonik* LXXIX, št. 164/1914, str. 837.

Zakon o vojaškem kazenskem pravnem redu za skupno vojno moč. V: *Državni zakonik* LV, št. 130/1912, str. 441–531.

Zakon o vojaškem kazenskem pravnem redu za deželno brambo. V: *Državni zakonik* LV, št. 131/1912, str. 532–619.

SUMMARY

»IN THE NAME OF HIS MAJESTY, THE AUSTRIAN EMPEROR...« MILITARY CRIMINAL JUSTICE AND LEGISLATION IN THE HABSBURG MONARCHY IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

The article discusses the military criminal justice and legislation in the second half of the 19th century until the end of the Habsburg Monarchy. A part of the article discusses also archival records of military courts, kept by the Archives of the Republic of Slovenia. The article has three chapters. In the first chapter, the author deals with the military criminal legislation from its beginning in the 16th century to the passing of the military criminal code in the second half of the 19th century. The article also deals with passing criminal procedural laws in 1881 and 1912. Since the Law on Military Criminal Procedure from 1912 was important for the development of military justice in the last era of the Habsburg Monarchy, it is discussed in more detail.

In the second chapter, the author deals with military courts through the second half of the 19th century and all changes different laws brought to military courts. The implementation of military justice on three instances, as with civil courts, did not come into effect until just shortly before the First World War. However, it did not bring satisfactory results. An important characteristic of military courts were the judges, who were not of the legal profession. At the end of the second chapter, the author deals with martial courts, which were

characteristic of the war period and provided for the military justice ill repute. Namely, martial courts also had jurisdiction over civil persons.

The last, third chapter is devoted to the overview of archival records of the fonds kept by the Archives of the Republic of Slovenia. The archives keeps five different fonds of military courts with seats in Ljubljana and Maribor. Those were military courts of the first and second instance and the archival records originate from the decade before the First World War and its first two years (1914, 1915). As the author points out, archival records are mostly partially preserved; there are whole contingents of files lost or destroyed for certain years.

Nevertheless, all discussed subjects offer many options for various different historical approaches and detailed research.